

A filozófiai tanácsadás fundamentális etikája

Fundamentális? Etika?

Nem vagyok teljes mértékben meggyőződve arról, hogy csakugyan olyan kifejezéseket akarok használni, mint a *fundamentális* vagy a *fundamentális etika*. Teszem ezt mégis, mégpedig évek óta, pszichológiai etikáról vagy neuroetikáról tartott kurzusaimon és hasonló témákról írt tanulmányaimban (Nemes 2014), hogy rámutassak arra, hogy a pszichológia, a pszichiátria, az idegtudomány vagy – ami azt illeti – általában az orvoslás körül napjainkban zajló etikai diskurzus figyelmen kívül hagy egy igen alapvető, azaz *fundamentális* szempontot. Ez a szempont az, hogy az adott megközelítés, tudományág, intézményrendszer már *pusztán* léteével is megtestesít egy alapvető etikai hozzáállást, tekintet nélkül szakmai szervezeteinek etikai kódexre és képviselői egyéni erkölcsi kvalitásaira. A pszichológia vagy az idegtudomány fundamentális etikája abból fakad, hogy *van* pszichológia és *van* idegtudomány, és ez egy etikailag más helyzet, mint amikor még nem volt pszichológia és idegtudomány. Ugyanez a szempont a filozófia vonatkozásában is hasonlóképpen merül fel. A filozófiának is hasonló értelemben van fundamentális etikája: azáltal hogy létezik, és egy adott kultúra fontos tényezőnek tekinti.

A filozófiai tanácsadás, illetve a tágabban értelmezett filozófiai praxis egy újonnan alakuló filozófiai kultúra fontos eleme. A lényege, hogy a filozófiai gondolkodás tipikusan nem-filozófusokkal folytatott beszélgetések formájában kerül kiterjesztésre az akadémiai környezet szokásos határain túl. A filozófiai tanácsadás során az életének folyamán filozófiai jellegű kérdésekkel, etikai dilemmákkal, értékválsággal vagy az értelem kérdéseivel szembesülő emberek felkeresnek egy speciális képzettséggel és tapasztalatokkal rendelkező filozófust, aki segítségükre lehet abban, hogy a filozófiai beszélgetés révén reflektáltabban viszonyuljanak helyzetükhöz és a felmerülő megoldási lehetőségekhez. A szokásos történet szerint 1981-ben indította útjára első ilyen jellegű filozófiai *praxisát* a német filozófus Gerd Achenbach a Köln melletti Bergisch Gladbachban (Nemes 2014). Ma már szerte a világon számos filozófiai tanácsadó vagy konzulens kínál hasonló szolgáltatásokat egyének vagy csoportok számára. Ez az új fejlemény jelentős szempontokkal járulhat hozzá a filozófia mibenlétéről és a filozófusok társadalmi felelősségével kapcsolatos megfontolásokhoz.

Minden filozófia, minden filozófiai beszélgetés és a filozófiai tanácsadás vagy konzultáció minden formája magában hordoz egy bizonyos lényegi etikai

viszonyulást embertársainkhoz. Filozófiai kérdésekről filozófiai módon beszélgetni egy másik emberrel annak elismerését, megtisztelését jelenti. Filozófiai kérdésekről, filozófiai módon beszélgetni egy másik emberrel azt jelenti, hogy gondolkodó, autonóm személyként ismerjük el. És megfordítva: egy másik ember autonóm, szabad és felelősségteljes személyként való elismerése abban mutatkozik meg, hogy filozófiai módon viszonyulunk hozzá.

A másik emberhez filozofikus módon való odafordulás, a vele folytatott filozófiai beszélgetés a legnagyobb megtisztelés és megtiszteltetés, egy valódi *ajándék*. Természetesen nem arról van szó, hogy mondjuk meglepem a menyasszonyomat a születésnapjára azzal, hogy egy órát beszélgetek vele Leibniz monaszairól. A filozofikus beszélgetést nem elsősorban specifikus *tárgya* vagy *tartalma* teszi filozófiává, mint ahogy az etikai jellegű beszélgetést sem feltétlenül az teszi etikaivá, hogy etikai kérdéseket teszünk vizsgálat tárgyává. Nem becsülném alá annak jelentőségét, hogy életünk etikai vonatkozásait, a felmerülő etikai dilemmákat azok valódi tartalmi természetét figyelembe véve kell megvitatnunk. Az etikának (elsősorban az ún. alkalmazott etikának) a filozófia egyéb területeivel összevetve az elmúlt évtizedekben tapasztalt előtérbe kerülése önmagában pozitív fejlemény, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ez a tendencia eltereli a figyelmet néhány alapvetőbb (megint csak: *fundamentális*) kérdésről. Nevezetesen arról, hogy az etika nem csak attól lesz igazán alkalmazott vagy gyakorlati, hogy etikai elméleteket a ma megszokott akadémiai viszonyok között alkalmaz (egyfajta alkalmazott *tudományként*) bizonyos kérdésekre (mint amilyenek a biotechnológia fejlődésével megjelenő kihívások vagy a társadalmi igazságosság elosztási helyzetekre alkalmazható sztenderdjei), hanem hogy az etikai hozzáállást *performatív* módon hozza működésbe.

Jelen kultúránk az etikai tartalmú diskurzusok látványos megszaporodása ellenére sem etikai kultúra. Ez leginkább azért van, mert az etikára elsősorban mint *témára* tekintünk, még akkor is, amikor az etikai belátásokat a gyakorlatra alkalmazzuk. Az etika másik, mélyebb megjelenési módja a másik emberrel szemben közvetlenül tanúsított etikai attitűd, amikor nem elméleteket gyártunk a szabadságról, hanem felismerjük a szabadságot a másik emberben, sőt hozzásegítjük ahhoz, hogy szabadabb legyen. A szabadság a beszélgetésben jelenik meg, pontosan úgy, ahogy azt Szókratészről tanultuk. A szabadság filozófiája nem az, amikor a filozófus a szabadság feltételeiről dolgoz ki elméleteket. A szabadság magától *megtörténik*, amikor a filozófia akcióba lép, amikor a filozofálást más emberekkel együtt végezzük.

Álláspontom az, hogy a filozófiai tanácsadás vagy konzultáció és a filozófiai praxis egyéb formái ezt a szókratészi *performatív* vagy *kommunikatív* etikai attitűdöt testesítik meg, ezért aztán a filozófiai praxis megjelenését, illetve világszerte tapasztalható terjedését elsősorban etikai eseménynek tartom.

Sakk, etika, filozófia

Két sakkból vett példát használok arra, hogy két fontos szempontot illusztráljak a filozófiai beszélgetés és a filozófiai tanácsadás etikáját illetően.

Az első. Képzeljük el, hogy egy barátunkkal sakkozunk. A középjátékhoz érve, egy adott helyzetben arra leszünk figyelmesek, hogy olyan lépés lehetősége kínálkozik a számunkra, amely révén ellenfelünket arra kényszeríthetjük, hogy feláldozza a bástyáját, ami minden bizonnyal el is dönti a játszmát a javamra. Ezen a ponton azonban a következő érzés ragad el: ha leveszem a barátom bástyáját, akkor ő csalódott lesz, egy újabb vereség egész biztosan szomorúvá teszi. Mivel ő nem észleli még a központi helyzetben lévő bástyája elvesztésének veszélyét, dönthetek úgy is, hogy mégsem kényszerítem arra, hogy feláldozza a bástyát, hanem egy másik lépést választok, amivel talán nyerni hagyom. Ennek örülni fog; igen, ezt kell tennem, jól belátható etikai megfontolásból.

Az etikának csakugyan van egy efféle, ma meghatározónak mondható megközelítése, azaz annak az utilitarista elvnek az érvényesítése, hogy egy adott cselekedet etikai helyességének mércéje az, hogy mennyiben járul hozzá mások szubjektív jóllétéhez. Van azonban egy másik választásunk is: levehetjük azt a bástyát, megnyerhetjük a sakkjátszmát. Ez a döntés sem nélkülözi az etikai perspektívát. Ha mindent megteszek azért, hogy túljárjak ellenfelem eszén és legyőzzem, tehát leveszem a bástyát, akkor elfogadom őt komolyan vehető sakkjátékosnak. A másik egyenrangú partnerként való *elismerése* maga is etikai jellegű attitűd. Kétfajta etika ütközik tehát a fentebbi dilemmában: az egyik a kellemesség vagy érdek, a másik a tisztelet etikája. Mindkét etikai elméletnek megvan a maga hagyománya a filozófiai gondolkodásban, ezt tudjuk jól. Amit én állítok, az az, hogy a filozófiai *beszélgetés* sajátos etikájának megkerülhetetlenül a *tisztelet* és *elismerés*, adott esetben a másik ember racionális és autonóm gondolkodóként való elfogadásának elveire kell alapulnia. Leveszem tehát a bástyát, mivel ezáltal *megtisztelem* az ellenfelemet azzal, hogy igazi sakkozóznak tekintem, akinek vállalnia kell rossz döntéseinek következményeit.

A második. A sakkról többféleképpen beszélhetünk. A barátunk azt mondja, hogy a sakkvilágbajnokság legutóbbi játéknapján a magyar sakkozó nagy hibát követett el, amikor nem vállalt fel bátrabb támadójátékot. Erre a felvetésre alapvetően kétféleképpen reagálhatunk. Mondhatunk például olyasmiket, hogy ezt *csak* azért mondd, mert irigy vagy. Vagy ezt *csak* azért gondold, mert túl agresszív vagy. A másik lehetőség, hogy komolyan vesszük a beszélgetőpartnerünk által kifejezett gondolati tartalmakat, és vagy egyetértünk velük, vagy kritikai kihívásokat intézünk azokkal szemben. Ez utóbbi hozzáállás azon az etikai elven alapszik, hogy a másik ember tudja, mit beszél, a kifejezett gondolatai névértékükön kezelendők, nem szükséges mögöttes tényezőket, motivációkat, oksági meghatározókat bevonnunk az értelmezésbe. Ez egyszersmind azzal is jár, hogy a beszélgetőtársunktól elvárjuk, hogy *felelősséget* vállaljon nézeteiért,

ami alatt elsősorban azt értjük, hogy amennyiben jó érvekkel szembesítjük, hajlandó lesz feladni vagy módosítani a véleményét.

A sakk vagy a sakkvilág bajnokság eseményei önmagukban aligha tekinthetők filozófiai témáknak, viszont az elismerés etikáját alkalmazó beszélgetés így is magában foglal bizonyos filozófiai elköteleződést. Egy adott beszélgetést két tényező tehet etikaivá, illetve filozófiaivá: az egyik a témája, a másik a beszélgetőpartnerek egymáshoz való odafordulásának módja. Önmagában a filozófiai téma nem tesz egy adott beszélgetést filozófiaivá, ehhez a beszélgetés diskurzus-etikai feltételeinek is teljesülnie kell. Tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy egy beszélgetésnek témájától függetlenül is fontos etikai vagy filozófiai aspektusai vannak. Ezzel együtt is igaz, hogy filozófiai beszélgetés akkor jelenik meg leginkább a teljes valójában, amikor a két szempont, a filozófiai téma és a másik ember autonóm gondolkodó személyként való elismerésén alapuló diskurzus-etikai attitűd egyaránt jelen van.

A két történet együtt úgy összegezhető, hogy a filozófiai beszélgetés egy etikai vállalkozás, ami elsősorban nem kedveskedni akar, hanem az autonómia, a szabadság és felelősség nevében támaszt bizonyos követelményeket a beszélgetőpartnerrel szemben. A másik embert mintegy felszólítjuk arra, hogy racionális módon és felelősséget vállalva bocsátkozzon bele a közös gondolkodási és kommunikációs folyamatba. Mondhatnánk akár úgy is, hogy öntudatos felnőtt emberként viselkedjen. És csakugyan, a filozófiai beszélgetés olyan elvárásokat támaszt az emberekkel szemben, amelyek a felnőtté válás folyamatában nyernek különös jelentőséget. Simone de Beauvoir *Egy jóházból való úrilány emlékei* című könyvében (1975) a felnőtté válás megpróbáltatásait a következőképpen mutatja be: „[M]egfogadtam, ha majd megnövök, sose fogom elfelejteni: az ember ötéves korában már teljes egyéniség. Ezt tagadták a felnőttek, mikor leereszkedően bántak velem, s ezért sértődtem meg. Olyan érzékeny voltam, mint egy rokkant. Ha nagymama csalt a kártyánál, hogy nyerhessek, ha Lili néni túl könnyű találós kérdést adott fel, kijöttem a sodromból” (13.). A gyerekek vágya, hogy bevegyék őket abba a körbe, ahol egyenrangú felek nem elsősorban kímélik, hanem komolyan veszik és tisztelik egymást. A felnőttek felelőssége pedig az, hogy hozzásegítsék a gyerekeket az önállóvá váláshoz és kiteljesedéshez. Ez a szempont egyaránt lényeges a gyerekekkel és a felnőttekkel való filozófiai beszélgetések során.

Önmagában az elismerés és tisztelet hangsúlyozása nem elegendő. E fogalmak azt sugallják, hogy az autonóm gondolkodásra képes személy eleve *adott*, a kérdés csak az, hogy azt elismerjük-e vagy a háttérbe szorítjuk. Egy erősebb tézis szerint a szabad és felelősségteljes személy nem automatikusan létezik, hanem a tapasztalatok hatására *konstruálódik*. Ahogy más módon az olvasás, a filozófiai beszélgetés is a szó szoros értelmében fejleszti a személyiséget, valahogy úgy, ahogy a súlyok emelgetése az izmokat. A filozófiai beszélgetés – ahogy azzal Szókratész tisztában volt – fő célja az autonóm én kialakítása és

folytonos csiszolása. A filozófiai beszélgetés, tehát a filozófiai praxis és tanácsadás fundamentális etikája e kettős kihívás vonatkozásában jelenik meg: egyrészt a másik ember hozzásegítéseként ahhoz, hogy komplex, autonóm gondolkodó szubjektummá váljon, másrészt ennek a szubjektumnak és gondolati tartalmainak elismeréseként.

A filozófiai tanácsadás ezt a kettős etikai célt igyekszik megvalósítani. A filozófiai tanácsadás, illetve a filozófiai praxis más formáiban megjelenő filozófiai beszélgetésnek természetesen fontos tartalmi sajátosságai is vannak, mégis egyik fő működési elve az, hogy tudatosítja az autonóm, szabad és felelősségteljes gondolkodás, a szókratészi értelemben vett vizsgálódás jelentőségét. A filozófiai vizsgálódás nem valami önmagán kívül álló cél megvalósítása céljából fontos, hanem magának a gondolkodó szubjektumnak a kialakítása, fejlesztése és folytonos érvényesítése miatt. A filozófiai beszélgetés egy olyan lelki gyakorlat, amelynek elsődleges eredménye maga az autonóm szubjektum lesz, ebből a szempontból pedig megkerülhetetlenül etikai vállalkozásként fogható fel.

A filozófia mint beszélgetés

A legtöbben valószínűleg nem úgy gondolnak ma a filozófusra, mint aki elsősorban *beszélget*. A filozófus inkább olvas, kutat, ír és persze előad, egyetemi vagy nyilvános előadások keretében. A filozófia jó ideje elsősorban a könyv és az írásbeliség eszméjének jegyében zajlik. Akik történetesen láttak már filozófusokat szakmai eszmecserét, nem ritkán vehemens vitát folytatni, talán azzal árnyalnák ezt a képet, hogy a filozófusok igen jók a szakmai beszélgetésekben, ám ez a készségük csak ritkán jelenik meg a hétköznapiabb témákat érintő, a filozófusok viszonylag zárt körén kívüli emberekkel való beszélgetésekben. De nemcsak erről van szó: a belső világ figyelmes feltárása főleg az írásbeliség, a magányos olvasás elterjedése, azaz nagyjából Szent Ágoston óta a filozófiai vizsgálódás elsődleges forrásává vált. A humanista tradíció a könyv szerepét erősítette tovább, mintegy azt sugallva, hogy az emberi értékek legjobb őrzője az olvasó ember.

Ezzel szemben feltűnő, hogy az európai filozófia gyökereinél egy olyan meghatározó gondolkodót találunk, akinek filozófiai tevékenysége kizárólag beszélgetésekre korlátozódott. Az athéni Szókratész filozófiai gyakorlata abban állt, hogy emberekkel beszélgetett, ez a filozófiai gyakorlat pedig arra a két előfeltevésre alapult, hogy (1) a filozófia célja az emberek életének filozófiai értelemben vett közvetlen jobbá tétele (egyfajta „terápiás” célzattal), másrészt (2) hogy ez társas relációban, más emberekkel folytatott párbeszéd formájában valósulhat meg leginkább. Nigel Warburton angol filozófus szavaival: „A filozófus lejegyezhet néhány emlékeztető megjegyzést a múltó gondolatokról, mint Szókratész sugallta, de a filozófiai kommunikáció szempontjából a beszélgetés a király” (Warburton 2013).

A filozófia e felfogás szerint tehát elsősorban beszélgetés, mégpedig annak egy sajátos formája, amely különbözik az emberek megszokott hétköznapi interakcióitól. A szókratészi dialógus szisztematikusan felépített társas racionális vizsgálódás, amelynek célja az emberek előfeltevéseinek, erkölcsi és egyéb nézeteinek felülvizsgálása. Szókratész úgy gondolta, hogy az egyének és a társadalom számára hasznos az életük és működésük alapelveire való folytonos reflexió, ez pedig a társas kapcsolatok közegének ápolása révén valósul meg. A beszélgetés *társas aktus*, amely nem egyszerűen egyéni gondolatok összeadódásából áll, hanem az értelem és jelentés egy önálló új szintjét hozza létre. Ennek megfelelően, a másik emberre való odafigyelés normatív elvárásaiból fakadóan a beszélgetés sajátos etikai elveket is igényel.

A filozófia későbbi történetén belül is találkozunk elsőrangú beszélgetőkkel. Jóllehet a szemtől-szembe történő párbeszédek filozófiai módszere részben a háttérbe szorult, később is sok filozófus bizonyult nyilvános eszmecserék lelkes és avatott szakértőjének. A francia felvilágosodás gondolkodói éppúgy ebbe a körbe tartoznak, mint a modern nyilvános értelmiség filozófus képviselői (pl. Jean-Paul Sartre). A szalonok és kávéházak világa kiváló terepet nyújtott a filozófusok számára a napi rendszerességgel folytatott társasági filozófiai eszmecserékhez. A *filozófus mint beszélgető* alakja tehát egy folytonosan továbbélő intellektuális hagyomány részét képezi. A beszélgetés alapú filozófia éppúgy megjelenik a szókratészi dialogikus filozófiai gyakorlat mai változataiban, mint a fenomenológiai, egzisztencialista vagy hermeneutikai hagyományon belül.

A filozófiai beszélgetés sajátos szempontokat vet fel, szigorúan meghatározott módszertani elvek alapján. Egy filozófussal beszélgetni nem ugyanaz, mint a társadalom más funkciókat betöltő tagjaival: barátokkal, politikusokkal, orvosokkal vagy egyéb segítő hivatások képviselőivel. Ha két ember matematikáról, kémiáról vagy politikáról beszélget, esetleg sakkozik, az a komplex interakció ellenére sem lesz pszichológia, a diskurzus sajátos témája és az emberek közötti kommunikáció módszertani elvei jelölik ki elsősorban a tevékenység jellegét. Hasonlóképpen, a filozófiai beszélgetés is filozófia marad még akkor is, ha a felmerülő kérdések egyébként személyes életproblémákat érintenek. Egy filozófussal folytatott filozófiai beszélgetés mindhárom fentebb említett vonatkozásban, azaz a téma, a módszer és a cél tekintetében, eltér a hétköznapi beszélgetéstől, a tudományos eszmecserétől, de a pszichológussal folytatott beszélgetéstől is. A filozófiai beszélgetés, s így a filozófiai konzultáció, *teljesen más*, mint a pszichológussal való találkozás, akár a pszichológiai tanácsadást, akár a mai pszichoterápiás megközelítéseket, akár a klasszikus pszichoanalízist vesszük összehasonlítási alapul.

A filozófus más dolgokat vesz észre, más szempontokra figyel fel, mint a filozófiai gondolkodáshoz kevésbé szokott ember. Mint Ludwig Wittgenstein megjegyezte: „[A]kik sosem folytattak még valamiféle filozófiai tárgyú kutatást, [...] azok nincsenek fölszerelve az ilyen kutatáshoz vagy vizsgálódáshoz szük-

séges látóeszközökkel. Olyanformán, mint ahogy aki nem szokta, hogy virágot, bogyót vagy gyógyfüvet keressen az erdőn, az nem is talál, mert nem ezen edződött a szeme, és nem is igen tudja, hogy merrefelé keresse. Így megy el a filozófiában járatlan ember minden olyan hely mellett, ahol a fű alatt rejtőzködő nehézségek lapulnak, míg a gyakorlott filozófus megáll, mert érzi, hogy itt valami nehézség rejlik, habár még nem is látja” (Wittgenstein 1995, 45–46.). A filozófiai tanácsadás egyik alapvető eleme ezeknek a *szokatlan* szempontoknak a feltárása és tudatosítása. Emellett fontos a filozófiai módszerek, a racionális következtetési eljárások és a fogalmi elemzés alkalmazása és a beszélgetőtárs hozzásegítése a világosabb, reflektáltabb gondolkodás elsajátításához, a szélesebb történeti-kulturális alapon építkező megközelítés érvényesítése, valamint az alapvető értékek és célok újragondolása. Mindez pedig egy másfajta etika működtetését is feltételezi, a beszélgetőpartner racionális, autonóm és felelősségteljes személyként (egy *kvázi-filozófusként*) való elfogadása révén, ami sok esetben elementáris hatással lehet a másik emberre.

A kellőképpen felkészült és tapasztalt filozófus sok tekintetben a pszichológushoz hasonló beszélgetést folytat a kliensével, azonban ez a hasonlóság inkább csak a felszínen jelenik meg, valójában alapvetően más megközelítést alkalmaz, más ismereteket és készségeket mozgósít, más szempontokat hangsúlyoz. A filozófiai beszélgetés az ami: *filozófiai beszélgetés*. A filozófiai beszélgetéstől ezt lehet várni; se többet, se kevesebbet. Ha a beszélgetésen alapuló segítő hozzáállást a pszichológiára korlátozzuk, akkor eltekintünk az emberek filozófiai igényeitől, ezáltal akár meg is foszthatjuk őket attól a lehetőségtől, hogy a problémáikra filozófiai alapon is reflektáljanak. Ezzel pedig a filozófiáról hamis képet alakítunk ki.

A pszichológia és a filozófia fundamentális etikája

A filozófiai tanácsadás – meggyőződésem, hogy ennek nem kellene elvileg is így lennie – önmagát gyakran bizonyos *egyéb*, tipikusan inkább elfogadott gyakorlatokhoz *képest*, azok *alternatívájaként* definiálja önmagát. A felmerülő választási lehetőségek között elsődlegesen a pszichológiai tanácsadást és pszichoterápiát találjuk, de felmerülhet a pszichiátria, a pasztorális tanácsadás és a coach szerepköre is. A leggyakoribb megközelítés szerint azonban a filozófiai tanácsadás a pszichológiai tanácsadás/terápia alternatívája. Érdemes tehát összehasonlítani a pszichológiai és a filozófiai megközelítést etikai szempontból.

Mint arra többen rámutattak, ma alapvetően *pszichológiai kultúrában* élünk, illetve tanúi lehetünk egy gyors ütemben kialakuló ún. *neurokultúrának*. A pszichológia hozzáállása cseppet sem rossz szándékú, nagyon is segítő jellegű, szemléletmódja lényegéből adódóan azonban aláássa a szabadságról kialakított szokásos képünket. Az újabb kori klasszikus elmefilozófia (például a funkcionista koncepció révén) még arra tett kísérletet, hogy biztosítsa a *pszichológia*, illetve a pszichológiai leírasi szint autonómiáját az idegtudományi vagy fizikai

leírási szinthez képest. Itt éppen a pszichológiai leírási szint képviseli az oksági meghatározottsággal szemben az indokokra épülő, vélekedések és vágyak, intencionális mentális tartalmak vagy a nevezetes propozicionális attitűdök komplex racionális hálózataként strukturálódó mentális természetű személyes ént (*causes vs. reasons*). A pszichológia tudománya és terápiás gyakorlata azonban, a kognitív szemlélet megjelenése által megerősítve, leginkább mechanisztikus megközelítést alkalmaz. A természettudományi alapokra épülő pszichológia az emberi pszichét olyan mechanizmusok halmazának tekinti, amelyek oksági magyarázatot igényelnek, illetve az emberi gondolkodás és viselkedés viszonylatában oksági megközelítést szorgalmaznak. Különösen az efféle mechanizmusok meghibásodása hozza előtérbe az oksági magyarázatok szükségességét. A mai pszichológia eszerint tehát mechanisztikus és meghibásodás-centrikus szemléletet képvisel. A pszichológiai kultúra ugyanezekből az elvekből nő ki: az emberek egymáshoz való viszonyát mindinkább áthatja a mechanisztikus és meghibásodás-centrikus szemlélet. Ez a felfogás a pszichológia kezdeteitől és legkülönbözőbb iskoláin belül megfigyelhető.

Különösen a tizenkilencedik század végétől, az emberi állapot megismerésében központi szerepre tettek szert azok a 'leleplező' felismerések, amelyek arra mutattak rá, hogy az ember önmagáról kialakított hagyományos képe (amely szerint önmagát meghatározó, szabad lény) leginkább csak *illúzió*. A filozófiában és pszichológiában ez a tendencia a legkülönbözőbb formákban érhető tetten. A behavioristák például radikálisan próbáltak leszámolni az ember mint tudatosan magát szabályozó lény felfogásával. B. F. Skinner elhíresült könyvének már eredeti címével is kifejezi ezt az indíttatást: *A szabadságon és méltóságon túl* (Skinner 2004). Skinner a szabadság és méltóság fogalmait tudományelőtti nyelvnek tekinti. A freudi pszichoanalitikus tradíción belül szintén megtalálhatjuk a tudatos én önmeghatározó szerepének leértékelését, Freud nevezetes mondanása tisztán árulkodik erről: „az én nem úr a saját házában”. A huszadik század második felétől a különböző pszichológiai és idegtudományi megközelítések ezt a feltevést erősítik, mondhatnánk akár, hogy egymást licitálják túl abban, hogy minél meglepőbb bizonyítékokat sorakoztassanak fel az autonóm ember koncepciója *ellen*, az oksági meghatározottság elsődlegességét hangsúlyozva.

A szociálpszichológia (pl. Doris és Murphy 2007) éppúgy az ember tudatos önrendelkezésén alapuló önmeghatározását próbálja háttérbe szorítani, mint a kognitív tudomány (Bechtel 2007), az evolúciós pszichológia (pl. Cosmides és Tooby 2001), a kötődéstörténet, a döntéshozatali mechanizmusok kutatása, a tudatos jelenségek vizsgálata vagy a kognitív/affektív idegtudomány. Ma nem nehéz olyan hangzatos kijelentésekre bukkanni a tudomány világában, amelyek olyasmit sugallnak, hogy a tudat csak a jéghegy csúcsa, a tudatos akarat illúzió, a döntéseinkben evolúciósan kialakult elkülönült gyors feldolgozó mechanizmusok játsszák a fő szerepet, erkölcsi döntéseink elsősorban zsigeri reakciókon alapulnak, a környezeti tényezők aláássák az ember felelősségét cselekedeteit

illetően stb. Ezek természetesen filozófiai szempontból is rendkívül fontos felismerések. Egy olyan kultúrában élünk tehát, amelyen belül az autonóm emberi személy koncepciója, bár az etikai elméletekben még mindig meghatározó szerepet tölt be, valójában egyre inkább az illúzió kategóriájába kerül át. Ez a sugallat pedig nem marad meg a tudományos közösség beszédmódján belül.

Hétköznapi meggyőződéseinket és interakcióinkat, de akár etikai nézeteinket is egyre inkább áthatja az a gondolat, hogy az ember nem (tudatos) autonóm ágens, hanem okságilag meghatározott mechanisztikus rendszer, leginkább olyan, mint egy bonyolult, de jól kiismerhető gépezet. Nyilvánvaló ugyan, hogy léteznek olyan pszichológiai irányzatok (pl. humanisztikus pszichológia), amelyek az emberi autonómia előmozdítását tűzik ki célul, összességében mégis úgy tűnik, hogy a modern pszichológia, mint az elme/agy tudományos kutatása, meghatározó szerepet játszik abban a folyamatban, amely az emberek gondolkodásában egyre inkább háttérbe szorítja az autonómia hagyományos eszméjét. A pszichológiai látásmód ma már részét képezi annak, ahogy másokra vagy önmagunkra tekintünk. A szóbeli vagy viselkedési megnyilvánulások értelmezésekor mindinkább hajlamosak vagyunk háttérbe szorítani a cselekvő ágens saját beszámolóját indítékairól, ehelyett mögöttes (tudattalan) motivációkat, érzelmeket, pszichodinamikai tényezőket, evolúciós heurisztikákat és egyéb oksági tényezőket próbálunk felfedezni. Egyre inkább bevonjuk tehát a sajátos pszichológiai látásmódot életünk egészébe.

Az emberi én kimozdítása központi irányítói szerepéből, támadásként és erkölcsi leértékelésként éri az embert. Vígjátékok és magazinok visszatérő témája, de sok nő talán tényleg ismeri az érzést, ami akkor fogja el, amikor azt mondják neki, hogy ezt csak azért mondd, szívem, mert menstruálni fogsz. Tudományosan nyilván igazolható, hogy a menstruáció körüli időszakban olyan hormonális változásokon megy át a női szervezet, ami kihatással lehet az érzelmi és kognitív működésre, hangulatokra és döntéshozatalra, alapvető tiszteletlenség azonban azt sugallni, hogy ez az állapot felfüggeszti a nők személyi státuszát (autonóm személyként való kezelhetőségét). Hasonlóképpen kétséges, hogy a házastársak közötti perpatvar megoldását segíti, ha a férj vagy a feleség arra tesz utalást, hogy házastársát gyerekkorában elkényeztette az anyja. Az ilyen odavetett megjegyzések célja többnyire nem is a problémás helyzet megoldása, hanem a másik megsértése.

A filozófiai tanácsadás azáltal lesz a pszichológia alternatívája, hogy visszatér a másik ember gondolkodó, autonóm, szabad lényként való megközelítéséhez, *kezeléséhez*. Amikor a másik emberrel filozófiai beszélgetést folytatok, komolyan veszem gondolati tartalmait és következtetési folyamatait *mint olyanokat*, megadom neki azt a tiszteletet, hogy autonóm gondolkodó ágensként fogadom el. Nem próbálok e gondolati tartalmak mögé lesni, nem az ezek kialakulásában szerepet játszó pszichológiai vagy agyi mechanizmusok működési menetére és kialakulására összpontosítok, nem mondok vagy gondolok tehát

olyasmiket, hogy „ezt vagy azt *csak* azért gondolod, mert ilyen és ilyen tudatlan motivációid vannak vagy, mert gyermekkori tapasztalataid ezeket és ezeket a folyamatokat erősítették benned” stb., hanem kizárólag arra összpontosítok, amit a másik ember gondol és mond. Ez egy fundamentális etikai attitűd. Ez lesz az a jótétemény, amellyel a filozófia hagyományából tanulva embertársainkat meg kell lepnünk.

A filozófiai tanácsadás példája I: Richard M. Zaner

A filozófiai praxisnak és tanácsadásnak több irányultsága létezik: így sztoikus, szókratészi, egzisztencialista, feminista vagy akár wittgensteini. Az amerikai klinikai etikai konzultáció kiemelkedő alakja, Richard M. Zaner, Alfred Schütz tanítványaként alkalmaz egy sajátos *fenomenológiai* megközelítést, mint nem-szokványos klinikai etikai tanácsadó praxist beteg emberekkel és hozzátartozóikkal folytatott beszélgetéseiben. Ezek a beszélgetések nem attól etikaiak, hogy etikai vagy betegjogi kérdéseket taglalnak, hanem attól, hogy a filozófus *odafigyel* a beteg narratívájára, megnyílik számukra, ezáltal segítve őket helyzetük jobb megértéséhez. Egy tisztelője, Arthur W. Frank (2011) írja Zanerről: „Zaner etikája nem annyira egy filozófiai pozíció, mint inkább egy *praxis* [gyakorlat], valami olyan, amit *csinál*, s nem az, amit gondol vagy hisz. [...] [A] bioetika soha nem az egyes páciensről szól, hanem *kapcsolatokról*. [...] A beszélgetés Zaner közege a közös zenéléshez [Schütz kifejezése]. Ebben a dialogikus zenélésben mindketten felelősek nem csupán a saját részükért, hanem azért is, hogy a másinak olyan társai legyenek, amilyenre annak szüksége van, feltéve ha a saját részüket olyan jól akarják játszani, ahogy csak tudják. Ez az alapja Zaner bioetikai praxisának. Ez egy emberi lehetőség és felelősség.” (154–155).

Zaner írásai, esetelemzéseai sajátos világot tárnak elénk. Ezekben a filozófus a válságos helyzetben lévő beszélgetőpartnerével együtt konstruál egy olyan értelmezési horizontot, ami mindkettejük számára komoly kihívást jelent. Ez a fenomenológiai hozzáállás egymás történeteinek meghallgatásában megnyilvánuló etikai viszonyként értelmeződik. „A történetek tehát ajándékok, annak lehetőségei, ahogy egymást a nehéz időszakokon átsegítjük. Ugyanebből kifolyólag, meg kell tanulnunk átadni egymásnak a történeteinket, amikor azokra másoknak szükségük van. Időnként az életben maradásunkhoz nagyobb szükségünk van egy történetre, mint a táplálékra. Ezért helyezzük el ezeket a történeteket egymás emlékezetébe. Ez egyszersmind egy módja annak is, ahogy az embereket segíthetjük abban, hogy magukkal törődjenek: a történetek alkotják a más emberekkel való kapcsolataink vázát.” (Zaner 2004, 9.)

Az egyéni történet feltárása és meghallgatása a kulcsa annak, ahogy egymást leginkább segíthetjük. „Talán van valami varázslat a mesélésben; vagy még inkább a meghallgatás aktusában, abban, hogy *hagyjuk az embereket létezni*, James Agee emlékezetes szavaival, hogy bárhogy és bárhol és bárkik is legyenek és bármire legyen szükségük egy adott pillanatban, helyen való létezéshez,

azokkal a szavakkal, amelyekkel azt a történetet el kell mesélniük.” (Zaner 2004, 15.). Zaner klinikai etikai praxisa egy nagyszerű példája a filozófiai tanácsadás etikai elveinek alkalmazására. Lényege a másik ember személyi mivoltának és autonómiájának tiszteletben tartása, illetve ennek megkonstruálásában való aktív segítségnyújtás.

A filozófiai tanácsadás példája II: Oscar Brenifier

Egy másik példát is említenék röviden, mégpedig a hozzám közelebb álló szókratészi szemléletű filozófia praxis egy meghatározó francia alakjának, Oscar Brenifier-nek néhány nézetét. Brenifier a filozófiai konzultációt Szókratész működéséhez hasonlóan etikai vállalkozásnak tekinti. Ebben a másik ember, a beszélgetőtárs nézeteinek komolyan vételét, egyszersmind számon kérhetőségét érti. A számon kérhetőség a felnőtté válás sajátossága a gyermeki gondtalansággal szemben. Felnőttnek tekinteni valakit, annak etikai elismerését jelenti, egyszersmind bizonyos terhek átruházását is. A filozófia nem *simogató* nyelven beszél. Célja nem az, hogy kedveskedve nyugtasson meg, hanem hogy felkavarjon, gondolatokat provokáljon, és kockára tegye a legföltettebb nézeteinket is. Mint a norvég Morten Fastvold, Brenifier követője írja: Brenifier „egy bankár attitűdöt vesz fel, tehát azt a tőkét veszi számításba, amely az asztalra ki van téve, anélkül, hogy olyasmit feltételezne, vagy azzal számolna, ami nincs még ott. Végső soron, az illető alany elképzelései azok, amiket vizsgálat alá kell venni, nem a sajátjait” (Fastvold 2006, 2.). Brenifier-t nem érdeklik a mögöttes motivációk, előfeltevések és egyéb tényezők, csak arra koncentrál, amit kliense mond. Esetében ez egy igen radikális felszólítás arra, hogy legyünk tisztában azzal, amit állítunk, és vállaljunk felelősséget a kinyilvánított gondolatainkért. Brenifier kifejezetten keménységet követel meg a klienseitől, a heves érzelmi reakciókat nem tolerálja.

A filozófiai gondolkodás (ahogy az európai tradícióból leginkább ismerjük) elsődlegesen érvekre, világos gondolatmenetekre épül. Amikor egy másik ember gondolataira és érveire, nem pedig megnyilatkozásainak oksági hátterére összpontosítok, akkor egyszersmind egy sajátos etikai hozzáállást is megtestesítek: komolyan veszem az illető személyt (mint *személyt!*), és felelősséggel ruházom fel saját nézeteit illetően. Ha komolyan vesznek minket (bármit is jelentsen ez), annak többnyire örülünk, a nézeteinkkel szembeni felelősségvállalás viszont sokszor komoly terhet jelent, és minden bizonnyal sokan szívesen meg is szabadulnának ettől. Túl gyakran tapasztaljuk, hogy az emberek nem képesek és nem is hajlandók arra, hogy kiálljanak megnyilatkozásaik mellett, nyíltan szembenézzenek azokkal a konklúziókkal, amelyek egy-egy állításukból logikusan következnek, illetve készek legyenek revideálni elhamarkodott feltevéseiket. Ez egy furcsa kettősség: az elfogadás és kritika együttes megjelenésének etikai elvárását fogalmazza meg.

A filozófia ezt az etikai gyakorlatot testesíti meg: újra komolyan veszi a másik ember gondolati tartalmait, ezáltal a másik embert – mint autonóm személyt. Ez adott esetben elementáris hatással lehet az illető személyekre. Peter B. Raabe, kanadai filozófiai tanácsadó a következő szavakkal írja le saját tapasztalatait mentális páciensekkel folytatott filozófiai beszélgetéseiről: „Azok számára, akiket mentális betegséggel diagnosztizáltak, nem alaptalan érzés, hogy a család, a barátok, a munkatársak és ismerősök folyamatosan az elmeállapotukat vizslatják, átvizsgálják mindent, amit mondanak és tesznek. Olyan érzés ez, mintha mások szünet nélkül a mentális betegség jeleit fürkésznék. A filozófiai kávéházi környezetben viszont csak a résztvevők érveinek tiszteletteljes vizsgálata áll, nem pedig elmeállapotuké. Így aztán a résztvevők egy nagyon különböző valóságban találják magukat attól, mint amiben napi harcukra vannak kárhozthatva: egy elfogadóbb valóságban” (Raabe 2009).

Függelék: a filozófia fundamentális etikája és a nemi szerepek

Addig-addig mondogattuk, hogy az európai kultúra túlságosan bízik az értelem, az érvelő gondolkodás erejében, és ez rossz dolog, hogy mára azon kapjuk magunkat, hogy maga a gondolkodás és az ebből fakadó személyes identitás és autonómia kérdőjeleződött meg. *Logocentrizmus*, ez volt a vád. *Fallogocentrizmus* [fallikus értelemközpontúság] – egy másik vád. Az érvelő gondolkodás, az európai filozófia hagyományos sajátossága, férfias princípiumnak lett beállítva, ezáltal pedig gyanússá vált (Lloyd 1993). A gondolkodás helyett az érzelmek (a pszichológiai mechanizmusok tipikus példái) váltak az önmeghatározás alapjává. A posztmodern feminizmus virágzását követően az evolúciós és kognitív pszichológia hasonló nézeteket fogalmazott meg. Eszerint a nők elsősorban érzelmi lények, míg a férfiak inkább racionálisan, univerzális elvek mentén értelmezik a világot. Carol Gilligan híres *gondoskodás etikájában* odáig ment, hogy azt állította, a nők más erkölcsi hozzáállást képviselnek, mint a férfiak. A nők inkább gondoskodó etikát alkalmaznak, míg a férfiak inkább az autonómia és igazságosság általános elvei mentén hoznak erkölcsi ítéleteket. Ezek a megközelítések azt sugallják, hogy a filozófia megszokott megközelítéseinek háttérbe szorulásában a nemek viszonyainak változása is szerepet játszott.

A pszichológia, elsősorban a pszichoterápia terén mára erősen elnőiesedett hivatássá vált. Ez a szempont ma számos szakmai reflexió tárgyát képezi. Ilene Philipson (1993) a témáról írt könyvét például a következő mondattal kezdi: „Kevés fanfár és szakmai felismerés mellett egy fundamentális átalakulás megy végbe a pszichoterápia területén: Egyre kevesebb férfi és egyre növekvő számú nő jelenik meg a területen, ami a prototipikus ’pszichodoki’ [*shrink*] alakját növé változtatja”. Eszerint amikor arról beszélünk, hogy a filozófiai kultúrát egy pszichológiai kultúra váltja fel, arra is utalhatunk, hogy egy férfigondolkodáson alapuló (érvelő és provokáló) kultúrát egy női princípiumokon alapuló (inkább érzelmi és gondoskodó) kultúra váltja fel. A végstádiumú betegekkel *logo-*

terápiát végző amerikai pszichiáter William Breitbart (2003) egy érdekes tapasztalatról számol be: „Tapasztalatom szerint a férfiak nem szeretnek érzелgős pszichoterápiás csoportokba járni, amelyekben az érzéseikről kell beszélniük, viszont vonzónak tartják az élet értelméről való beszédet”. A pszichológia tanácsadás és -terápia, illetve a filozófiai tanácsadás/konzultáció egyik fő különbsége, hogy míg az előzőben kulcsszerepet kapnak az érzelmek, gyakori, hogy a kliensek erős érzelmi reakciókat mutatnak, sőt sírva fakadnak, addig az utóbbiban fontos az érzelmi reakciók helyett gondolati reflexiók működtetése.

A nemek és nemi szerepek viszonyának rendezése továbbra is fontos, megoldásra váró társadalmi feladat. Hosszú távon a helyes megoldás valószínűleg az lesz, ami nem kedvez egyik fél számára sem, és a nemi különbségek számára kiegyensúlyozott megnyilvánulási lehetőséget biztosít. A nemek között nem versengés áll fenn, hanem komplex együttműködés. Amennyiben tényleg az derülne ki, hogy a filozófiai gondolkodásban és beszélgetésben hagyományosan megtestesülő gyakorlati etika inkább a férfiak gondolkodásmódjához áll közel, az akár segítségünkre lehet abban is, hogy közelebb kerüljünk a filozófiai igények feltérképezéséhez és a társadalmi igazságosság talaján álló kielégítéséhez.

Hivatkozások

- Beauvoir de, Simone (1975): *Egy jóházból való úrilány emlékei*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Bechtel, William (2007): *Mental mechanisms: Philosophical Perspectives on Cognitive neuroscience*. Routledge, New York-London
- Breitbart, William (2003): Reframing hope: Meaning-centered care for patients near the end of life. Interview by Karen S. Heller. *Journal of Palliative Medicine*, 6 (6), 979-88.
- Cosmides, Leda – John Tooby (2001): Evolúciós pszichológia: alapozó kurzus. In: Pléh Csaba, Csányi Vilmos, Bereczkei Tamás (szerk.): *Lélek és evolúció*, Osiris Kiadó, 311-335.
- Doris, John – Dominic Murphy (2007): From My Lai to Abu Ghraib: The moral psychology of atrocity. *Midwest Studies in Philosophy*, 31, 25-55.
- Fastvold, Morten (2006): Wish you were here, where you don't want to be: on the aristocratic nature of philosophical consultations, Oscar Brenifier style.
http://www.fastvold-filopraxis.com/artikler_pdf/Wish%20you%20were%20here.pdf
- Frank, Arthur W. (2011): The philosopher as ethicist, the ethicist as storyteller. In: Wiggins, Osborne P., Allen, Annette C. (Eds.): *Clinical Ethics and the Necessity of Stories: Essays in Honor of Richard M. Zaner*. Springer, 153-163.
- Lloyd, Genevieve (1993): *The Man of Reason: "Male" and "Female" in Western Philosophy* (2nd ed.), Routledge, New York-London

- Nemes László (2014): A filozófiai tanácsadás és a pszichológia. *Nagyerdei Almanach*, 2013/2. 49-85.
- Philipson, Ilene J. (1993): *On the Shoulders of Women: The Feminization of Psychotherapy*. The Guilford Press
- Raabe, Peter B. (2009): Would Socrates be diagnosed as mentally ill? Observations on our mental health philosophy café. *Philosophical Practice*, 4 (2), 437-46.
- Skinner, Burrhus Frederic (2004): *Szabadon fogva*. Magyar Könyvklub, Budapest
- Warburton, Nigel (2013): Talk with me. *Aeon Magazine*.
<http://aeon.co/magazine/world-views/without-conversation-philosophy-is-no-better-than-dogma/>
- Wittgenstein, Ludwig (1995): *Észrevételek*. Atlantisz Kiadó, Budapest
- Zaner, Richard M. (2004): *Conversations on the Edge: Narratives of Ethics and Illness*. Georgetown University Press, Washington, D. C.